

РОЛЬ ПОКАРАННЯ В ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ

Філей Ю.В., к.ю.н., доцент

Інститут управління та права

Запорізького національного технічного університету

Стаття присвячена дослідженню ролі покарання як одного з елементів, що задіяні в комплексному процесі запобігання злочинності. Звертається увага на те, що неминучість відповідальності має більше значення для запобігання злочинам, ніж суворість каральних заходів. Порівнюється ефективність покарання у вигляді позбавлення волі та альтернативних йому покарань у досягненні мети запобігання злочинам. Зроблено висновок, що мета загального запобігання реалізується головним чином при криміналізації суспільно небезпечних діянь і встановленні в санкції покарань за них. Мета спеціального запобігання здійснюється завдяки невідворотності відповідальності і покарання, а також можливості в кожному конкретному випадку диференціювати відповідальність та індивідуалізувати покарання.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, покарання, санкція, запобігання злочинності.

Филей Ю.В. РОЛЬ НАКАЗАНИЯ В ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ ПРЕСТУПНОСТИ / Институт управления и права Запорожского национального технического университета, Украина

Статья посвящена исследованию роли наказания как одного из элементов, которые задействованы в комплексном процессе предупреждения преступности. Обращается внимание на то, что неотвратимость ответственности имеет большее значение для предупреждения преступности, чем суровость карательных мер. Сделано сравнение эффективности наказания в виде лишения свободы и альтернативных ему наказаний в достижении цели предупреждения преступности. Цель общего предупреждения реализуется главным образом при криминализации общественно опасных деяний и определения в санкциях наказаний. Цель специального предупреждения осуществляется с помощью неотвратимости ответственности и наказания, а также способности в каждом конкретном случае дифференцировать ответственность и индивидуализировать наказание.

Ключевые слова: уголовная ответственность, наказание, санкция, предупреждение преступности.

Filey Y.V. THE ROLE OF PUNISHMENT IN WARNING OF CRIMINALITY / Institute of management and right for the Zaporizhzhya national technical university, Ukraine

The paper suggests the role of punishment as one of the elements that are involved in the complex process of crime prevention. Attention is drawn to the fact that the inevitability of punishment is more important for the prevention of crime than the severity of punitive measures. There are the effectiveness of the penalty of imprisonment and alternative sentencing in achieving the goal of crime prevention compared. The purpose of general prevention is implemented mainly at the criminalization of socially dangerous acts and the definition in the penal sanctions. The purpose of a special warning is by means of the inevitability of responsibility and punishment, as well as the ability in each case to differentiate the responsibilities and individualize punishment.

Key words: criminal liability, punishment, sanction, crime prevention.

Запобігання злочинам визнане одним із головних напрямків у протидії злочинності. Основна увага приділяється усуненню причин, що породжують злочинність і сприяють вчиненню злочинів. Згідно з ч.1 ст.1 Кримінального кодексу України (далі – КК), кримінальний закон має одним із своїх завдань запобігання злочинам. Для здійснення цього завдання КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Результат досягається не окремо закріпленим у нормі складом злочину й окремо передбаченим за його вчинення покаранням, а їх спільним впливом на свідомість осіб. Кримінальне покарання (як засіб забезпечення правових норм) є одним з елементів, що задіяні в комплексному процесі запобігання злочинності.

Проблеми запобіжної функції кримінального покарання відображено в роботах Л.В. Багрій-Шахматова, В.І. Борисова, І.М. Даньшина, С.І. Дементьєва, Т.А. Денисової,

М.Й. Коржанського, Л.Л. Круглікова, П.П. Осипова, В.В. Скибицького, М.Д. Шаргородського, С.С. Яценка та інших вчених.

Завданням даної статті є висвітлення та аналіз останніх досліджень і публікацій з поставленої проблеми, а також з'ясування ролі кримінального покарання в запобіганні вчиненню злочинів.

Цілком вірним є твердження І.М. Даньшина, що суспільство значно більше зацікавлено в тому, щоб не допустити злочин, ніж покарати особу вже після того, як вона завдала шкоду суспільним відносинам [1, 97].

Більшість людей не дуже чуттєві до абстрактної погрози покарання, і їх можна змусити дотримуватися законів, тільки якщо ця погроза втілюється в конкретних вироках. Крім цього, для того щоб бути ефективним, покарання повинно відразу ж слідувати за злочином. Для загального запобігання важлива не фактична невідворотність відповідальності, а те, як вона сприймається суспільством.

І. Анденес слушно зазначає, що коли імовірність виявлення злочинної поведінки мала, законодавча влада іноді схильна компенсувати це підвищенням суворості каральних заходів. Помірність кримінальних санкцій у поєднанні з послідовним і дієвим застосуванням правових норм більше відповідає моральному почуттю суспільства, ніж жорстокі міри, котрі застосовуються лише від випадку до випадку [2, 164].

Примусовість кримінально-правової норми полягає не стільки в тому, що за будь-який злочин неминуче повинно бути застосоване покарання, скільки в тому, що кримінальна санкція містить погрозу в настанні небажаних наслідків для осіб, які вчинили злочин. Однак без дієздатної системи державного примусу санкції неефективні, а ослаблення сили правоохоронних органів (нестача кадрів, недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення, відсутність професіоналізму у деяких співробітників тощо) призводить до збільшення кількості злочинів за рахунок активізації осіб, яких стримує погроза відповідальності. Тому загально превентивне значення кримінального закону багато в чому залежить від діяльності правозастосовчих органів. Більшість злочинців практично впевнені у своїй безкарності. Звичайно, це негативно позначається на процесі запобігання злочинам. Запобіжний вплив норм кримінального права буде підвищуватися тією мірою, якою населення буде усе більше переконуватися, що вони дійсно застосовуються в судовій практиці і винні засуджуються до справедливих мір кримінального покарання.

Важливим для теорії і практики залишається питання: який вплив здійснює обсяг покарання в порівнянні з ризиком викриття. Загальновизнано, що неминучість відповідальності має більше значення для запобігання злочинам, ніж суворість каральних заходів. Диспозицію і санкцію норми кримінального закону поєднує не стільки фактор примусовості їх розпоряджень, а те, що вони впливають на правосвідомість і формують почуття належної поведінки, наділяючи компетентні органи правом примусу, що застосовується до осіб, які вчинили злочин.

Рівень злочинності залежить від багатьох чинників. Оздоровлення економічної, соціальної, політичної і духовної сфер життя суспільства вимагає грошей і людських ресурсів. Тому іноді держава намагається стримати зростання злочинності суворими покараннями. На перший погляд це здається більш швидким і дешевим способом. Однак практично, при незмінному рівні засудження, жорстокість покарання не приводить до позитивного ефекту. Т.А. Денисова наголошує, що як би сьогодні не хотілося швидше скоротити кількість злочинів елементами погроз, посиленням покарання досягти цього неможливо [3, 104].

Так, О.Е. Лейст стверджує, що ні теорія кримінального права, ні результати конкретних соціологічних досліджень не дають скільки-небудь серйозних основ розраховувати на

суттєву превентивну ефективність будь-якого посилення караності злочинів [4, 21]. У свідомості людей ще не зжите переконання про те, що злочинність у нас існує тому, що наші закони занадто м'які, що вони містять невинувато м'які санкції, за допомогою яких неможливо протидіяти злочинності. Якщо підтримувати цю позицію, то, по-перше, є небезпека спрямування убік від справжніх причин злочинності й оцінки заходів для боротьби з нею; по-друге, це може привести до невинувато жорсткості кримінального покарання, що і так більшістю юристів визнається невинувато жорстким.

Як показує вивчення історичного досвіду, питання про ступінь суворості покарання завжди стояло перед державою. Тривалий час однією з головних цілей покарання було залякування, а основним видом покарання – страта, котра найчастіше виконувалася привселюдно. Вважалося, що стратою чи відрубанням рук злочинцям ефективно запобігаються злочини. Однак історія кримінального права довела неспроможність цих заходів у протидії злочинності. Жорстокості було більше ніж досить, але злочинності вона не викоринила. У наш час ці види каральних заходів відкидаються в більшості цивілізованих держав незалежно від здавалося б високого ступеня попереджувального ефекту. Запобігання злочинам будь-якою ціною не може бути принципом кримінальної політики нашої держави, оскільки це суперечить етичним і соціальним засадам. Запобігання злочинам повинно бути засноване не на страху, а на усуненні причин, що сприяють їх вчиненню.

Не можна відривати мету, яку ми прагнемо досягти шляхом застосування кримінальних покарань, від засобів, які ми для цього застосовуємо. Із суспільної точки зору неможливо при оцінці моральних цінностей розглядати засоби і мету як взаємно виключаючи один одну. Методи, що несумісні з людським достоїнством, ніколи не можуть використовуватися тими, хто перебуває на службі людського прогресу. Так, ще ніде, ніколи і нікому не вдавалося вирішити проблему злочинності за допомогою фізичного знищення злочинців.

Головне питання полягає не в тому, чи ґрунтується закон на міркуваннях утримання, а скоріше в тому, чи може утримання бути схвалено як розумний засіб для досягнення законної мети. Спеціальне запобігання звернено до конкретної людини, а загальне запобігання розглядає конкретну людину як засіб впливу на інших осіб. Тобто покарання, необхідне для загального запобігання, нерідко зайве для спеціальної превенції. Звичайно ж, якщо санкція кримінально-правової норми і вирок суду перебувають у розумній відповідності з тяжкістю злочину, то невинувато говорити про протиріччя між загальним і спеціальним запобіганням.

Без установлення караності злочинів і застосування кримінального закону на практиці він був би лише переліком того, що держава вважає поведінкою, шкідливою для суспільства, і не міг би регулювати й охороняти відповідні блага. Мета закону не в тому, щоб покарати заради кари, а в тому, щоб за допомогою застосування кримінального покарання припинити злочинну діяльність і запобігти вчиненню нових злочинів.

Якщо особа, котра відбула покарання, не вчиняє нових злочинів лише через страх перед покаранням, яке вона вже випробувала, то покарання досягло мети спеціального запобігання, але не досягло мети виправлення. Одночасне досягнення цих двох цілей можливо, коли злочинець у результаті впливу покарання усвідомлює докірність своєї попередньої поведінки.

Надання першочергового значення ступеню та характеру суспільної небезпеки вчиненого діяння, у порівнянні з оцінкою особи винного, може привести не тільки до порушення принципу справедливості, але й до недостиження мети спеціального запобігання. Так, які б суворі заходи не застосовувалися до засудженого, вони не

будуть чинити позитивного впливу, якщо сам злочинець сприймає їх як неадекватні. Доти, поки покарання сприймається злочинцем як образа, він не в змозі оцінити свою поведінку як невірну, а покарання – як справедливе. Зазначимо, що справедливе покарання має і максимальне загальнозапобіжне значення. Якщо суспільство упевнене в справедливості міри, призначеної винному, то це впливає на свідомість громадян набагато більш ефективно, ніж суворе, але недостатньо обґрунтоване застосування покарання. Необґрунтовано м'яке чи суворе покарання виключає досягнення цілей, що стоять перед ним, оскільки й у тому, і в іншому випадках воно є не тільки незаконним у правовому сенсі, але й несправедливим у загальносоціальному і моральному аспектах.

Між ефективністю превентивного впливу кримінального закону і рівнем злочинності, у тому числі рецидивної, немає прямої залежності. Так, А.П. Козлов слушно зазначає, що залишається неясним, чому деякі вчені спираються на рецидив як достовірний показник досягнення чи недосягнення мети спеціальної превенції. Адже наявні умови соціальної дійсності можуть суттєво деформувати елементи виправлення, закладені покаранням. І тоді рецидив буде свідчити не про неефективність покарання, а про переважний вплив соціальних умов [5, 77-78].

Ризик повторного засудження збільшується з кожним новим вироком. Значною є кількість засуджених, які вчинили злочин повторно. У низці статей КК передбачені склади злочинів, небезпека яких визнається більш високою, якщо вони скоюються особами, раніше засудженими за такий самий чи однорідний злочин. Спеціальна превенція досягається тим, що засуджена особа розуміє, що за продовження злочинної діяльності вона ризикує значно більшим, ніж коли вперше вчиняла злочин. Навіть якщо в санкції і не передбачена підвищена відповідальність, то, згідно з п.1 ч.1 ст.67 КК, при призначенні покарання за вчинення злочину особою повторно та за рецидив злочинів ці обставини визнаються такими, що його (злочин) обтяжують.

Тимчасово досягти мети спеціальної превенції можна за допомогою призначення покарання у виді позбавлення волі. Держава на час виконання покарання намагається захистити суспільство від злочинних посягань. На перший погляд це є ефективним заходом у боротьбі зі злочинністю. Однак ця ефективність має тимчасовий характер, а кінцева мета не завжди досягається, оскільки сутність спеціальної превенції в досягненні постійно триваючого результату. Добре, коли за час виконання покарання засуджена особа виправляється, погано, коли ця мета не досягається, і особа продовжує вчиняти злочини. Але набагато гіршим є, коли відбування покарання робить людину більш небезпечною для суспільства, ніж до засудження, тобто досягається антимета. Необхідно чітко розуміти, що вигравши битву (тимчасово ізолювавши злочинця) держава може програти війну, і особа, “зіпсована” покаранням, після звільнення буде довгостроково вчиняти все нові і нові, ще й більш жорстокі, злочини.

У цьому аспекті розглянемо покарання у виді позбавлення волі, котре в чинному кримінальному законодавстві має найбільшу питому вагу. Е.А. Саркісова зазначає, що сподівання довгий час на ефективність позбавлення волі в загальному і спеціальному запобіганні злочинам, максимальне його використання привело до несприятливих наслідків у сфері злочинності. У багатьох випадках позбавлення волі не забезпечувало поставлені перед покаранням цілі, ставало резервом рецидивної злочинності, породжувало жорстокі, зухвалі злочини [6, 111]. Тобто покарання у виді позбавлення волі скоріше множить наявні недоліки, ніж усуває їх, висуває нові проблеми, ніж вирішує наявні.

П.П. Осипов слушно зазначає, що обережніше і передусім диференційовано слід підходити до оцінки спеціально запобіжних потенцій позбавлення волі. Підставою для обережності слугує той загальновідомий факт, що рецидив серед осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі, вище, ніж в інших контингентів засуджених,

оскільки звільнені з місць позбавлення волі неминуче зіштовхуються зі значними соціальними, соціально-психологічними й індивідуально-психологічними труднощами при адаптації до нормальних умов життя, а також тією чи іншою мірою адаптуються до умов ізоляції від суспільства і, природно, не мають страху перед покаранням. Учений дійшов висновку, що позбавлення волі з погляду можливостей досягнення мети спеціального запобігання після його відбування не має яких-небудь переваг у порівнянні з іншими видами покарання. Більш того, йому властиві недоліки, яких немає в останніх [7, 83-85]. В.Т. Маляренко звертає увагу, що “активізація соціологічних і психологічних досліджень проблем кримінального покарання призвела до невтішних висновків. Суть їх полягає в тому, що найбільш поширений вид покарання – позбавлення волі – не виконує свого призначення: не виправляє злочинців, а навпаки, деморалізує та розбещує їх” [8, 33]. Г.Ф. Хохряков зазначає, що коли мова заходить про спеціально запобіжний вплив, фахівці не заперечують, що в’язниця – це фабрика злочинності, отже, визріла проблема обмеження зла. Вона вирішується за допомогою звуження кола злочинів, що караються позбавленням волі й обмеженням строків цього виду покарання [9, 456].

Досвід покарання сильно зменшує страх. Особи, котрі відбули тривалі строки позбавлення волі, як правило, не бояться покарання, вони певною мірою звикають до умов життя в місцях позбавлення волі. Крім цього, особистість злочинця найчастіше змінюється в гіршу сторону під тривалим негативним впливом злочинної субкультури (товаришів з ув’язнення). Ув’язнений стає більш ворожим суспільству, його цінностям і менш пристосованим до життя на волі. Ці негативні зміни в особистості важко переборні, тому рецидив різко збільшується в міру збільшення кількості судимостей.

Аналіз судової статистики щодо призначення кримінальних покарань показав, що питома вага застосування позбавлення волі знижується. Суди стали ширше застосовувати покарання, не пов’язані з позбавленням волі, а також звільнення від відбування покарання з випробуванням. Проте обсяг застосування альтернативних позбавленню волі видів покарань залишається низьким.

В.Т. Маляренко зазначає, що “широке застосування нев’язничних санкцій скоротить кількість осіб, котрі відбувають покарання в закритих закладах. Проте ще більшого ефекту ми чекаємо в стримуванні злочинності, у профілактиці повторних злочинів” [10, 10]. На думку І.Г. Богатирьова, впровадження кримінальних покарань, альтернативних позбавленню волі, є підсистемою кримінально-правової профілактики як складової частини єдиної системи запобігання злочинності [11, 23]. Одним з аргументів застосування альтернативних позбавленню волі покарань є їх більш висока ефективність при досягненні мети спеціальної превенції за рахунок сприятливих умов ресоціалізації.

Реальне застосування альтернативних позбавленню волі видів покарання, на нашу думку, ефективніше, наприклад, звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі з випробуванням. Хоча статистичні дані свідчать, що судді думають і діють інакше.

Уява про те, що запобіжна здатність покарання підвищується в міру того, як ми піднімаємося сходами законодавчої системи покарань, помилкова. Наприклад, покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю робить на деяких осіб більший превентивний вплив, ніж покарання у виді виправних робіт.

Однак для досягнення мети спеціального запобігання вирішальне значення має не стільки побудова санкцій чи практика призначення покарань, скільки своєчасне, оперативне виконання кримінальних покарань. Незастосування деяких видів покарання – явище ненормальне, що заслуговує пильної уваги. Необхідно усвідомити характер і

причини невідповідності між законом і практикою його застосування. На нашу думку, через труднощі саме на стадії виконання питома вага альтернативних покарань у практиці застосування залишається низькою. Прогалини виявляються не стільки в законі, скільки в контролі за його реалізацією.

С.І. Дементьев зазначає, що при пошуку альтернатив позбавленню волі не можна виходити лише із завдань спеціальної превенції, слід також враховувати і завдання загальної превенції злочинів [12, 10]. Це твердження суперечить принципу індивідуалізації відповідальності. Виходить, що засуджений повинен перетерпіти більш суворе покарання тільки для того, щоб хтось інший можливо не вчинив злочин. Це повернення до такої мети покарання, як залякування, яка превалювала ще в епоху середньовіччя.

Мета загального запобігання переважає і реалізується головним чином при криміналізації суспільно небезпечних діянь і встановленні у санкції покарань за них. Мета спеціального запобігання здійснюється завдяки невідворотності відповідальності і покарання, а також можливості в кожному конкретному випадку диференціювати відповідальність та індивідуалізувати покарання.

З огляду на викладене можна зробити такі висновки.

1. Неминучість відповідальності має більше значення для запобігання злочинам, ніж суворість каральних заходів. Іноді держава намагається стримати зростання злочинності суворими санкціями, проте жорстокість покарання не призводить до позитивного ефекту. Жорстокості було більше ніж досить, але злочинності вона не викорінила. Запобігання злочинам будь-якою ціною не може бути принципом кримінальної політики нашої держави.
2. Тимчасово досягти мети спеціальної превенції можна за допомогою призначення покарання у виді позбавлення волі, проте кінцева мета не завжди досягається, оскільки сутність запобіжного впливу в досягненні постійно триваючого результату. Недопустимо, щоб відбування покарання робило людину більш небезпечною для суспільства, ніж до засудження (досягається антимета). Покарання у виді позбавлення волі скоріше множить наявні недоліки, ніж усуває їх, висуває нові проблеми, ніж вирішує наявні. На нашу думку, це покарання малоефективне для досягнення мети спеціальної превенції.
3. Застосування альтернативних позбавленню волі видів покарання, на нашу думку, ефективніше, наприклад, звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі з випробуванням. Проте через труднощі на стадії виконання питома вага альтернативних покарань на практиці залишається низькою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даньшин И.Н. За преступление – наказание. – Х.: «Вища школа», 1975. – 106 с.
2. Анденес И. Наказание и предупреждение преступлений / Пер. с англ. В.М. Когана. – М.: Прогресс, 1979. – 264 с.
3. Денисова Т.А. Кримінальне покарання: жорстокість чи необхідність? // Держава та регіони. Серія: Право. – 2001. – № 1. – С. 102-105.
4. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы) / О.Э. Лейст. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 240 с.
5. Козлов А.П. Система санкций в уголовном праве / А.П. Козлов. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1991. – 120 с.

6. Саркисова Э.А. Роль наказания в предупреждении преступлений / Э.А. Саркисова. – Мн.: Навука і тэхніка, 1990. – 160 с.
7. Осипов П.П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций: Аксиологический аспект / П.П. Осипов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. – 135 с.
8. Маляренко В.Т. Про соціальну зумовленість і справедливість покарання // Вісн. ВСУ. – 2002. – № 3. – С. 32-44.
9. Хохряков Г.Ф. Криминология: учебник / [отв. ред. В.Н. Кудрявцев]. – М.: Юристъ, 2000. – 511 с.
10. Про покарання за новим Кримінальним кодексом України / В.Т. Маляренко. – К.: Фонд “Правова ініціатива”, 2003. – 156 с.
11. Богатирьов І. Методологія впровадження кримінальних покарань, альтернативних позбавленню волі // Право України. – 2004. – № 7. – С. 21-25.
12. Дементьев С.И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы / С.И. Дементьев. – Ростов-на-Дону: Ростов. ун-т, 1986. – 160 с.

УДК 343.713

НАСИЛЬСТВО ЯК ЗАСІБ ВЧИНЕННЯ ВИМАГАННЯ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Дьоменко С.В., к.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

У статті розглядаються кримінально-правові аспекти застосування при вчиненні вимагання насильства як засобу вчинення цього злочину. Аналіз психічних та фізичних форм насильства і їх наслідків, які передбачає склад вимагання, розробити рекомендації щодо деяких особливостей його кваліфікації. Надані обґрунтовані пропозиції по вдосконаленню основного складу вимагання та запропоновано нову редакцію кінцівки ч.1 ст.189 КК України.

Ключові слова: вимагання, насильство, примус, насильство психічне, насильство фізичне, склад злочину, кваліфікуючі ознаки.

Дёменко С.В. НАСИЛИЕ КАК СПОСОБ СОВЕРШЕНИЯ ВЫМОГАТЕЛЬСТВА: УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ / Запорожский национальный университет, Украина
В статье рассматриваются уголовно-правовые аспекты применения при совершении вымогательства насилия как способа совершения этого преступления. Анализ психических и физических форм насилия и их последствий, которые предусматривает состав вымогательства, разработать рекомендации относительно некоторых особенностей его квалификации. Представлены обоснованные предложения по улучшению основного состава вымогательства и предложена новая редакция окончания ч.1 ст.189 Уголовного кодекса Украины

Ключевые слова: вымогательство, насилие, принуждение, насилие психическое, насилие физическое, состав преступления, квалифицирующие признаки.

Demenko S.V. VIOLENCE AS METHOD of ACCOMPLISHING of EXTORTION: CRIMINAL LAW ANALYSIS / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article deals with criminal law aspects of application in the commission of extortion, violence as a means of committing the crime. Analysis of mental and physical forms of violence and their consequences, which provides for the composition of extortion, allowed to make recommendations on certain features of his qualifications. Presents reasonable suggestions for improving the basic composition of extortion and proposed a new version of the end of Part 1 of the Criminal Code of Ukraine st.189